

Людмила Сорочук

Вода як «жіночий» символ родючості

Розглядаються особливості сприйняття навколишнього світу нашими предками через обрядно-символічну систему символів. Визначним символом жінки, чистоти та родючості в міфологічній свідомості є вода

Features of perception of the world by our ancestors are considered through ritual-symbolic system of symbols. A prominent symbol of woman, purity and fertility in the mythological consciousness is water.

Вода – з найдавніших часів є джерелом всякого життя. Це явище природи є унікальним і вважалось, що вода має життєдайну силу і є символом запліднення. У свідомості наших предків заклалися й збереглися глибокі знання про воду та її унікальні цілющі властивості.

Сліди прадавніх уявлень про воду збереглися і до нашого часу. Так, у Галичині можна почути вираз: «Вода – наша мати» на знак того, що вода джерело всякого органічного життя. «Вода жива і вода мертва», «свята водиця», «цілюща водиця» та ін.

Важливість води в природі, її вплив на плідність землі, таємна природа її походження чи то з неба, чи то з глибин землі впливали на уяву первісної людини та сформували святе ставлення до неї і разом з тим – шанобливе ставлення, що виливалися у велику кількість обрядів та вірувань. Вода вважалася святою.

Життєдайними елементами, які відтворюють основу буття – є Вода. Образ води чітко зафіксовано й розкривається у багатьох фольклорних текстах різних жанрів та в обрядодіях як календарної, так і родинної обрядовості. Особливо часто згадується про воду, як символ родючості, чистоти та здоров'я у весільних піснях.

У міфологічній свідомості наших предків вода була життєдайною (материнською) основою світотворення. Вона виражається такими категоріями як волога, криниця, річка, море, дівчина, жінка, матір. Вода, її символи є активними захисниками, рятівниками й цілителями. Детально розглядаючи перші елементи світотворення ми переконуємось, що культ води є домінуючим у архаїчних віруваннях праукраїнців. О. Таланчук зазначає: «Якщо ж говорити про поклоніння слов'ян силам стихій, то, напевне, воду серед них можна поставити на перше місце. Українці ж і досі залишилися водопоклонниками – свідомими або підсвідомими. Семантичне поле міфологеми води безмежне, враховувати всі нюанси символічного застосування її у народній свідомості, мабуть, неможливо, тому що говорити про воду – це зачіпати питання життя і смерті, космосу і хаосу; це говорити про матір і дитину, небо і землю, літо і зиму, красу і розум,

любов і страждання, – тобто про все, що бачить, чує і чим живе людина» [8, с. 84].

Вода, за народними віруваннями, – найвеличніший дар неба, вона оживляє та робить плодючою землю. В українській традиції вода виступає як символ святості й виконує очисну функцію. Земна вода поєднана з небесною, а тому є символом морального і духовного очищення.

Вода ще й тепер вважається в народі святою, але – не вся вода. Особливо святою вважається тільки «непочата» вода, себто не забруднена якимсь дотиком, або освячена спеціальним, магічним обрядом.

Особливу увагу надається воді, освяченій під час святкування Водохреща.

На Полтавщині йорданською водою вмиваються дівчата відразу в тих місцях де вода святиться [1, с. 507–510].

У весільній обрядовості також використовують освячену воду, особливо під час окроплювання «весільного поїзда», самих молодих та дороги, якою йдуть до вінчання. Часто дівчина, жінка у весільній поезії розкривається через образ «великої води», себто ріки, Дунаю, що символізує згоду між подружжям, чистоту їх почуттів. У фольклорі образ Дунаю здавна вважають символом межі, «яка розділяє світ живих і мертвих». У весільних піснях – Дунай як «велика вода». Про це писав відомий фольклорист, мовознавець О. Потебня. Він зауважував, що «велика вода» в символіці пов'язана із заміжжям дівчини. Прикладом є весільна пісня:

*«Ой воліла б я, ненечко моя,
В цей тихий Дунай втонути» [7, с. 157].*

Йдеться про те, що дівчина вже готова до одруження й сімейного життя. Загальним символом водного простору, зокрема й морського, тобто великої води, є Дунай. У народних піснях Дунай означає безмежний водний простір, якусь чарівну країну, тридев'яте царство, вирій тощо.

Дунай у багатьох українських весільних та ліричних піснях є ще знаком і розлуки з родом, межею, що відділяє дівчину від матері, ініціацію, тобто перехід в інший соціальний або фізичний стан:

*«Думай, Марійко, думай,
Як перебреш Дунай.
Як перебреш ріку
До свекрухи навіки.»*

Сучасна українська фольклористка Ярослава Музиченко ототожнює ріку-Дунай з кордоном, який розділяє світи. Дунайська вода відкриває шлях на той світ. Напитися цієї води означає навіки піти туди, звідки нема вороття, або забути все, що любив й цінував раніше. У будь-якому випадку все це мало значення зв'язку із потойбіччям, тобто зі світом померлих [5, с. 60]. Дунай-море, як символ очищення від злих думок і намірів, оспівується в багатьох народних піснях:

*«...не йди синку у розбій, людська кривця
не водиця, проливати не годиться.
Йди синку в тихий Дунай, нехай тебе
Дунай втопить»*

Вода, як утілення жіночого життєдайного начала, вважалась і джерелом родючих сил природи, землі. Загалом вода символізує дівчину, жінку, їхню красу й жіночу чарівність. Свою воду-дівочу вроду, незайманість дівчата пильно охороняли. Бо коли хлопець передчасно нап'ється води чи розіб'ється посудина, в якій зберігається ота чарівна рідина, буде дівчині лихо:

*«Несло дівча воду з броду
На коромисельце.
– Дай ми, дівча, воду пити,
Розвесели серце.
– Не дам тобі води пити:
Будеш розливати,
А як підеш до другої –
Будеш ся сміяти...»*

У пісні порівнюють розливу воду із зрадою, тому дівчина відмовляє хлопцеві дати напитися.

*«Ой не ходи понад воду та не шукай броду,
Не дивися та й на мене та й на мою вроду.»*

Образи і символи води, дощу, роси в українській фольклорній традиції, особливо в ліричних піснях, календарно-обрядовій поезії, ріднинній обрядовості виступають провісниками майбутньої долі, майбутнього нареченого. Прикладом є одна лірична пісня:

*«Ой дощ іде, роса паде, а я іду з поля,
Загорни ня, Василечку, бо я твоя доля.»*

Часто у весільних піснях та колядках зустрічається мотив трагічної загибелі дівчини, яка топиться і вода забирає весь смуток і розпач. Ні батько, ні мати, ні брати із сестрами не можуть її врятувати. Це вдається тільки милому. Часто у ліричних піснях згадується про те, що дівчина топиться, а три хлопці-козаки хочуть її врятувати. Горда красуня відмовляється й ги-

не. А якби далася, щоб її врятували, це означало б, що вона вийшла б заміж.

Раніше вірили – якщо присниться дівчині молодий хлопець, котрий переносить її через воду по містку чи кладці, або стрілися молоді посередина містка – вони обов'язково одружаться, притому вода має бути чистою. Ці вірування відбилися також в багатьох ворожіннях. На св. Андрія (з 12 на 13 грудня) дівчата проводили обряд ворожіння. Зазвичай у мисочку наливали воду, клали на неї кілька соломин, немов місток, і ставили на ніч під ліжко. Вірили якщо суджений з'являвся у сні, щоб перевести дівчину через міст, тоді обов'язково дівчина одружиться.

Символічні зображення води в народному мистецтві – це прямі чи хвилясті лінії, або ж так звані «безконечники». Часто зустрічаємо символічні позначення води на посуді. У вишивці зигзагоподібні орнаментальні зображення внизу рушників, хвилясті візерунки на подолі сорочок також позначають воду і служать оберегом дівчини чи жінки. На писанках найпоширенішим знаком води є безконечник.

Найчастіше вода виступає, як символ паруння, розмножування. Ми вже згадували про звичай вмиватися йорданською водою, але вмиваються не тільки дівчата, а й хлопці.

У слов'ян часто брали шлюби над водою. Іноді дівчину-наречену викрадали саме біля води. Кладка через річку ще й тепер є щасливим місцем для побачень:

«Стою на кладці, а мила на гадиці».

Перед одяганням весільного вбрання у лемків, молоді, умивались разом у річці і кидали в неї гроші на знак чистоти й багатства. Молода мусила витиратися сорочкою чоловіка, а він – її сорочкою. Потім молодий брав молоду за руку і водив її по воді. Нарешті, наречена набирала воду, і всі поверталися додому. «Стародавність цього звичаю, – писав О. Потебня, – безперечна. Існування його на прихінці XII ст. засвідчено документально [7, с. 116].

Інколи, молода після «комори» йде по воду до криниці а в цей час водою, нею набранною раніше, свахи і бояри обливають одне одною. Потім молода набирає вдруге, і старший боярин веде її з цієї водою за хустку до хати молодого.

На Бойківщині молодята разом із старшими чоловіками й жінками бродять водою; свекруха тричі обводить невістку по воді, потім невістка набирає води і кропить нею своє нове обійстя, а жінки співають:

*«Кропи, невістко, кропи!
Де крапля води впаде,
Там стадо волів стане.»*

У зв'язку з цим обрядодії умивання з криниці означали, що не варто журитися за свою долю, а – «умитися у криниці й помолитися Богові». Інколи молода пара вмивалася разом:

*«Єсть у мене криниця коло перелазу.
То вмийтесь, милесенький, обоє разом»*
[8, с. 153].

Розглядаючи всі ці обряди з водою, М. Грушевський писав: «Вода, це символ розмноження і парування, супроводить всі стадії того парування, почавши від новорічного, теперішнього йорданського поливання закоханих пар і великоднього обливання, та літніх грищ, коло води, і весільного кроплення водою молодих при вступі до нового двору, і обрядового умивання або купання після комори, перед вступом у супруже життя, що сильно виглядає на форму старого заключування подружжя при воді.» [4, с. 140].

Ми можемо тільки вказати на паралелізм таких поетичних мотивів залицяння, як напування водою, як перевіз через річку, рятування з води потопуючої дівчини, або якихось її уборів, вінка, дорогоцінностей, що впали до води та інше – з обрядом умикання при воді, спільним умиванням та обливанням водою і т.д. Брести через воду – віддаватися, перенести дівчину через воду – посватати, зловити вінець дівчини – оженитися, переplistи – одружитися, утопитися – розлучитися й не одружитися.

Такі символи, в широкому аспекті згадуються в українських народних піснях, казках, приказках та ін., й мають за основу щось реальніше, ніж просто символіку, або церемоніальні форми. Кожного разу лежать тут і певні ритуальні акти, які дійсно практикувалися, як форми парування на старих сходах і грищах.

Вода була і залишається символом здоров'я. Батько, благословляючи молоду, вживав зазвичай вислів: «Будь здорова, як вода, будь весела, як весна, будь багата, як осінь, будь родюча, як земля».

Як символ парування, залицяння, кохання, вода часто конкретизується, символізуючи дівчину, чи жінку. Так, в піснях, вода, що гасить спрагу – це кохана дівчина, що люб'язно говорить з милим:

*«Ой, дівчино, дівчинонько, така-сь мі
миленька,
Як у літі на нивоньці вода студененька.
Як у літі на нивоньці води ся напити,
Так з тобою постояти та й поговорити»*
[3, с. 115].

Відповідно до цього: «Вода чиста» – дівчина

мила. «Вода нечиста» – дівка невірна. «Вода каламутна» – дівка баламутна.

У весільній звичаєвості українців Карпат воду (криничну, річкову, свячену) застосовували з очисною, охоронною, продукуючою метою і для освячення різних дійств, учасників обряду, весільних атрибутів. Перші такі чинності відбувалися на етапі підготовки до весілля та перед його початком: вмивання рук коровайницями, кроплення освяченою водою нареченої і дружок перед запрошенням гостей, скроплювання водою оселі, подвір'я в день шлюбу.

Найбільше обрядодій приурочено до ключових моментів власне самого весілля. З ритуальною метою воду застосовували для поливання місця, де зрізали барвінок для вінків, освячення барвінку чи виплетених вінків; у час «затанцювання весілля» і після повернення молодих з церкви; при здійсненні обрядів «проц», розплітання коси і покривання молодої хусткою.

Ще одне своєрідне явище, яке охоплює низку обрядодій з водою. Це вмивання молодих на річці на другий день весілля («митвини»). До початку ХХ ст. у тій чи іншій формі обряд побутував у різних місцях України, в Карпатах, особливо на Бойківщині.

Отже, вода у фольклорній традиції українців є символом чистоти, здоров'я, родючості. Змістовно така символіка розкривається у багатьох обрядах й фольклорних текстах. Дуже яскраво у весільних піснях та обрядах вода виступає як «жіночий» символ родючості та чистоти.

Таким чином образно-символічне наповнення Води в українській фольклорній традиції є наскрізними, яке несе закодовану інформацію про світосприйняття наших предків, культурні цінності та людський досвід.

1. Большая Советская Энциклопедия. 2-ое издание, том 18, стр. 507–510.
2. Вовк Ф. Шлюбний ритуал та обряди в Україні / Ф. Вовк // Студії з української етнології та антропології. – К., 1995. – 336 с.
3. Гордійчук М. Фольклор і фольклористика / М. Гордійчук. – К.: «Музична Україна», 1979. – 248 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури: / М. Грушевський. У 6-т. – К., 1993. – Т.1. – С. 227–317.
5. Музиченко Я. 100 найвідоміших образів української міфології / Я. Музиченко. – К., 2002. – С. 60.
6. Народні пісні з-над Дністра в записах Євгенії Ярошинської. – К., 1972. – С. 103.
7. Потебня А. А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. Вып. 1. / Отдельный оттиск из «Русского Филологического Вестника»/ -Варшава, В тип. М. Земкевича и В. Ноаковского, 1883. -268 с.
8. Таланчук О. Українознавство. Усна народна творчість / О. Таланчук. – К., 1998. – С. 92.